

תגובות על פרק 'שיחה בעניין תשובה ממרן אדמוה"ז שהתגלגלה לפולין' בגליון קפ"ט

ב"ה, כבוד המערכת הנכבדה של קובץ "בית אהרן וישראל", לאחר דברי שבח לקובציקם הנפלאים שרבות משתמש אני בהם, יישר כחכם. ברצוני להגיב עמ"ש בקובץ האחרון, (מס' קפט) שם הוכיח הרב אברהם אביש שור, במאמר מפורט וארוך, כי המאמר המפורסם בשם הגה"ק מגור בעל ה"חידושי הרי"מ" לערב יום כיפור, המתחיל במילים "אם אין אני לי מי לי" ומופיע בכל הספרים המלקטים את תורתו, אינו כלל ממנו זי"ע, אלא נאמרו מפי הרב הקדוש אדמוה"ז מקארלין בעל ה"בית אהרן" זי"ע.

אציג את עיקרי טענותיו כפי שתומצתו בסוף המאמר

א. האידיש בשיחה הנידונה, היא ליטאית ולא אידיש פולנית.

ב. הדברים בסיומה של השיחה (לא לשקוע ב"ועל חטא" אלא להתרכז ב"ותמלוך"), הם במסורה בידי חסידי קארלין מפי מרן אדמוה"ז.

ג. השיחה זהה ביותר, לשיחות מרן אדמו"ר הזקן רבי אהרן מקארלין בעל ה"בית אהרן", בסגנון הלשוני ובמבנה השיטתי.

ד. מבחר שיחות זהות באידיש שרדו ממרן אדמו"ר הזקן ונדפסו, בעוד ואין שיחות דומות באידיש ששרדו מהרה"ק ה"חידושי הרי"מ" מגור זי"ע"א.

ה. תכנה של השיחה מתאים מאוד לתוכן השיחה באידיש של מרן אדמו"ר הזקן על ה'תשובה ותיקונה'.

ו. מחבר הספר של שש"ק פרסם גם שיחה אחרת של מרן אדמוה"ז תחת זהות הרה"ק מאלכסנדר.

ז. שיטות החסידות של קרלין וקוצק מקבילים ושווים בכמה עניינים, למעט עבודת התפילה. והשיחה הנידונה מכילה תכנים מקבילים בשיטת חסידות קרלין וקוצק וזוהי הסיבה לאפשרות החלפת זהות המחבר בפולין.

ח. מסורת בין חסידי קרלין סטולין כי מרן אדמוה"ז העניק שיחות בדרכי העבודה לחסידי קוצק בקארלין, וכנראה שעל ידם התגלגלו שיחותיו הק' לפולין.

בראשית דברי אציין, כי דרכו של ה"חידושי הרי"מ" באמירת תורה הייתה ייחודית מאד, שמעתי מבן יינו כ"ק מרן האדמו"ר ה"פני מנחם" זי"ע, כי הוא היה אומר תורה בכל שולחן כשעה ומחצה, ויש לזכור כי היו ג' שולחנות בכל שבת ושבת (כמנהג הצדיקים דאז). כשאנו מתבוננים בספר "רמתיים צופים" מתלמידו הרה"ק רבי שמואל שינווער, אנו מוצאים שהוא גם שוחח רבות עם החסידים בחסידות ושאר עניינים, בסגנון שכלל לא היה מוכר אצל צאצאיו האדמו"רים הבאים אחריו, (מלבד גאונותו המבהילה בכל חלקי התורה). דברי התורה המובאים בשמו ב'רמתיים צופים', הובאו אך במעט בספרי צאצאיו, לדוגמה: דבריו הנודעים בשגב מעלת 'שבת שירה' המובאים שם, כלל לא מוזכרים בספרו של נכדו בעל ה'שפת אמת'.

הגר"א מפולסטוק חתנו של בעל ה"חוות דעת" שהיה מחסידי קאצק ולאחר מכן תלמיד נלהב של ה"חידושי הרי"מ", מספר בהספדו (שנדפס בשם 'זכר צדיק יסוד עולם' עמ' ג), כי: "כל שבת השמיע קולו בקודש לאחר תפילת ערבית, את גדול קדושת השבת ושאדם יוכל להיות נושע" היכן הם כל התורות הללו? לא מצאנו בספרי ה"שפת אמת" אפילו לא עשירית מהם, עוד כותב המהר"א מפולסטוק: "לאחר פטירתו נשאר ממנו למעלה מאלף בויגן (גיליונות), בתורה ובחסידות, בש"ס פוסקים מקרא מדרש ואגדה". אולם מלבד "חידושי הרי"מ" על הש"ס שו"ת ושו"ע, נדפס ממנו על התורה רק ספר זעיר הכמות "ספר הזכות" שנכתב בכיה"ק, שנים רבות ארכו עד שהדפיס צאצאו ר"ל לויין ספר "חידושי הרי"מ עה"ת".

כעת ניגש ל"הוכחות":

הטענות א' ד' ו', באות להוכיח שאין המאמר מהחידושי הרי"מ, שאר ההוכחות לשייך את המאמר לאדמוה"ז מקארלין זי"ע.

ההוכחה המרכזית היא (הוכחה ו'): כי כשם שכותב הספר 'שיח שרפי קודש' הטעה את קוראיו, בשייכו את השיחה על 'המקווה' ('בטלוח לטבילותא') להרה"ק רבי העניך מאלקסנדר, בעוד והיא מהרה"ק ה"בית אהרן", כך גם השיחה הזו ככל הנראה לא מהגה"ק ה"חידושי הרי"מ" כפי שכותב השש"ק אלא מה"בית אהרן".

ובכן, על האף התזמון המעניין, 'שתי תורות' ושתייהן באידיש, שתייהן מופיעות בספר 'שיח שרפי קודש', עם כל זה אין דינם שווה, יתכן והמחבר ר' יועץ קים קדיש הוא שהחליט או שמע ממקור מפורקף כי מקור השיחה הפותחת "מקווה איז דאך בטלוח לטבילותא", הוא מהרבי ר' העניך מאלקסנדר. אולם, דינו של המאמר הנידון: הפותח במילים "אם אין אני לי מי לי" שונה, לא השש"ק הראשון ששייך תורה זו ל"חידושי הרי"מ", אלא רב צדיק חשוב שמצא את התורה ב'בוכ' של אחד החסידים, ולרוב חשיבות השיחה בעיניו הדפיסה בראש ספרו.

אותו רב לא חשוד בשקר הוא היה מאד מוערך וירא שמים, וגם לא נראה כבטלן (בידי חלק מקורות חייו), שלא יבדוק היטב את מה שהוא מכניס ומציב בראש ספרו אשר הדפיס כדי לזכות בדין שמייס, וכפי שכותב בהקדמה: "וימי הזקנה ממשמשין ובאין, ובמה אבא אל המלך מלכו של עולם אשר לא כדת של תורה עשיתי, ע"כ נתתי אל אל ליבי להדפיס הרבה מאמרים מצדיקים קדשי עליון...".

שמו של ספר זה "דובר שלום", נכתב על ידי הרב ומו"ץ של הורדוק הסמוכה לוויטעבסק ולפינסק (קרלין) אכן במעמקי וואהלן, שם חובר ונדפס בתרס"ו (בפיערטקוב), שבע עשרה שנה לפני הדפסת "שיח שרפי קודש", כך שאין כאן אי דיוק של ר' יועץ קים קדיש מפרישטיק עורך שש"ק (שכידוע לא בדק כ"כ במקורותיו, ובמיוחד בחלק א' של ספרו, עם זאת אומרים בשמו של ה'בית ישראל' ז"ע כי חייבים אנו לו הכרת הטוב, על רובי תורות ומעשיות שנשתמרו בזכותו).

הרב שטאם הוציא גם לאור ספר בשם 'דרך צדיק' תורות מהרה"ק רבי אהרן מקוידנוב זי"ע, בסוף הספר כותב לו בנו הרה"ק ר' יוסף פערלאוו מקוידנוב הסכמה, כשהוא מתארו בתוארים מופלגים. וכך בעמוד הראשון לאחר השער וההקדמה הקצרה, הוא פותח את ספרו: "מה שדיבר הרה"ק הגאון המפורסם מוהר"ר יצחק מאיר נ"ע לאנשיו המסתופפים בצלו הקודש קודם יום הכיפורים בלשון זשארגאניש כפי מה שמצאתי בבוכ אצל חסיד אחד וז"ל הקדוש: אם אין אני לי מי לי אז איך וועל ניט טאהן...".

כעת, גם מתבררת הקושיה האחרת (הוכחה א'), איך יתכן שהמאמר נכתב באידיש ליטאית, הרי ה"חידושי הרי"מ" היה בפולין ושוחח בניב פולני. ובכן, אותו חסיד שהרב שטאם מצא את המאמר ב'בוכ' שלו, התגורר כנראה בסביבתו של הרב שטאם, בהארדאק, שבאוקראינה המערבית היא וואהלן, הוא שמע את התורה בהיותו בגור או בוורשה בתחילת ימי החידושי הרי"מ, ושם בגור או כשבא לביתו, כתב את מה שזכר. בבואו לכתוב את תורת רבו, לא הקפיד לכתוב 'נישט' כלשון רבו אלא כתב 'ניט' כהרגלו, האם גם בזה יש "לעולם יאמר אדם בלשון רבו"? "נישט" "ניכט" כמו שרבים היו כותבים (ולא הוגים), או "ניט", ואם תרצו הרי לפניכם ציטוט מכתב יד נכדו הרה"ק מפילץ ב"שפתי צדיק" בפר' בא: "וסיים מרן ז"ל איך שפל ונבזה האב ניט וואס אהן צי ווערען", ובפ' תצוה וז"ל: ולקחת את שתי אבני שוהם... שמעתי מפ"ק זקני ז"ל ששמע מרבו ר' בונם ז"ל זה הלשון איך פרשטייא ניט וויא אזוי דיא אקסלין פין אבן עזרא האבין אויס גיהאלטין פין גרויס יראת שמים שהי' בו עכל"ק, וכן בעוד מקומות שם.

כמו כן הראיה מהשימוש במילה 'וארום', האם מדיוק קל כזה ניתן לקבוע עובדות, אם ייכתב "ווארום" או "וייל" שיותר נפוצה בפולין?

הספר הבא שהעתיק את השמועה בשם ה"חידושי הרי"מ" לאחר הספר 'דובר שלום', הוא ספר 'אור הנר' והוא ח"ב מספר 'אילנא דחיי' תרס"ח פיעטקוב שבפולין, עם שינויים בלשון, והוספות קלות, הוא כבר שינה וכתב 'נישט' במקום 'ניט', ללמדך, שכל כותב (ואנחנו עוסקים בתקופה שלפני עידן 'העתק הדבק'), כותב כלשונו, שהוא רגיל בה. ובוודאי כשמדובר בשינויים קלים כאלו... מה שמוכיח שלא העתיקו מספר. לאחריו נדפסו הדברים שוב בספר 'דרך צדיקים' (לבוב תער"ב) - המלקט 'הצעיר אברם יעלין מוונגערוב' (שבפולין) ואף הוא כותב 'נישט' ולא 'ניט'.

לבד מזאת, שמורים עמי מכתבים רבים באידיש מאחת המשפחות בפולין, כמה מהם משתמשים במילה "וארום", גם בשותיים של הרמ"א והמהרש"ל גדולי פולין הקדמונים, מופיעה הרבה מילה זו, נראה כי זו אידיש עתיקה, שאכן בתקופה האחרונה הייתה פחות שמישה בפולין, אולם יתכן מאוד שבוורשה שלפני מאה ושבעים שנה, עדיין היו יהודים שדיברו וכתבו עדיין באידיש זו.

ובאשר לטענה (ד) מדוע לא מצויות עוד שיחות באידיש מאת ה"חידושי הרי"מ"? ובפנים המאמר נטען, כי בכלל לא נהגו אז לכתוב תורות באידיש, (מלבד כמה שיחות בסוף הספר הק' "בית אהרן").

ראשית, המעיין ב"ליקוטי הרי"מ" ימצא כמה וכמה שיחות מקוצרות בלשון אידיש, מלבד זאת, חושבני שהכותב טעה לחשוב שכתובת מאמר זה הייתה ממוסדת ונכתבה על ידי המשפחה, או גדולי החסידים כדי להכניסם בספר. כבר כתבתי כי מלבד "ספר הזכות", לא נשארו לנו רוב רובי תורתו הקדושה על התורה חסידות ומוסר שאמר וחיזק את חסידיו, וכך גם היה עם ד"ת של הרבי מקאצק ופרשיסחא, לא נהגו שם להדפיס את מה שאמרו הרביים בעת השולחנות. וממילא רוב השיחות אבדו בצוק העתים.

כתיבת שיחה זו לכל הדעות הייתה יזמה פרטית של חסיד, שזכה והדברים התפרסמו, ועד היום מחזקים ומעודדים לבכות נשברים. ולא רק הוא, חסידים רבים בגור היו כותבים לעצמם באידיש את השמועסה ששמעו מרבותיהם, חלקם עדיין קיימים בכ"י אצל חסידים זקנים ודווקא בשפת האידיש.

נבוא לטענה הבאה (המוזכרת בתוך המאמר), מדוע ה"שפת אמת" לא מביא את התורה הזו? ובפרט היכן שהוא מזכיר עניין דומה? מי שקצת מצוי בספרי גור, או בשמועסה של רבוה"ק יבחין כי לעולם אין הם מצטטים שמועסה שלם, ולעולם לא אומרים ומזכירים באיזה עיתוי נאמרה התורה של הרבי הקודם. אין ברצוני להאריך, אולם הדוגמא שהביא הכותב מהשפ"א (חנוכה תרנ"ד) תוכיח על הכל, שם מוזכר חלק מהענין של סור מרע, ואין שום סיבה ומקום להביא את כל השמועסה. כמו שלא הביא השפ"א את כל השמועסה שנאמרו במשך מאות שעות! בימי נשיאותו של זקנו.

ובכל זאת אם נדקדק, נמצא כי בספר שש"ק (ח"א עמ' י') מובא בשם החסיד הנודע רבי בנציון אוסטרואער, שסיפר כי בהיותו באלכסנדר אמר לו ה"שפת אמת" את אשר שמע מזקנו את המהלך של "אם אין אני לי מי לי" וכל ההמשך (שזה כמעט חצי מהתורה - מלבד כו"כ פעמים שהמאמר מוזכר בספר 'שפת אמת' כפי שצוין בגוף המאמר).

לגבי המשך השיחה: העניין של "ישוב הדעת" חוזר על עצמו הרבה פעמים בכתבי ה"חידושי הרי"מ", חלק מהם הביא הכותב בשם ידידי הרב ישראל דנדרוביץ, אוסיף לזה עוד שני מקורות ממשנתו הק' ראה בספר יסוד צדיק ממהר"א מפולסטוק עמ' ד: (הובא גם בליקוטי הרי"מ) "והישוב הדעת בכל יום הוא חובה על אדם כמו להניח תפילין".

ועוד יותר מפורש בכתב יד קודשו במכתבו מסאדיגורה (ליקוטי הרי"מ ליקוטים עמ' קמב), "ומה שאדם פועל אצלו איזה נטייה לטוב על ידי ישוב הדעת, טוב הדבר הרבה יותר מעל ידי כוחות התפלה, כי בזה יש הרבה דמיונות שוא על ידי רתיחות התפלה, ואינו דבר של קיימא כלל, לא כן על ידי ישוב הדעת".

גם ההמשך, בעניין 'סור מרע', והעיסוק ברפש מלכלך:

"עשייתם היא לדחות הגראבקיט, מאין בא זה מגעמינקייט, הלא מוטב לדבק עצמו בדבר אמת, ולהתברר ולקשר את עצמו בזה ממילא וועט יענץ אפ פאלין (ממילא יפלו דברים ההם), בזה שעוסק להסיר הבלאטע (הבוץ) מלכלך עצמו בהבלאטע" (ליקוטי הרי"מ ליקוטים, עמ' קסב בשם כתבי החסידים ומובא גם בשש"ק ח"א עמ' מ')

כך שרוב רובו וכמעט כל השמועסה מוזכר בשם החידושי הרי"מ, מלבד משפט הסיום, (לא לשקוע ב"ועל חטא" אלא להתרכז ב"ותמלוח"), שעדיין לא מצאנו לו סימוכין ממשנתו, ואילו בקרלין המסורה היא שאדמוה"ז ה'בית אהרן' זי"ע, אמר זאת, וכי זו הפעם הראשונה שמצאנו רעיונות חופפים של שני צדיקים? ובפרט שהכותב מסכים כי הרעיונות והגישה בקאצק ובקרלין היו דומים. היש בטענות קלושות אלו להפריך את כל המובאות מהן משתמע שכל השמועסה כמעט מוזכר בדברי החידושי הרי"מ?

ככל הנראה הייתה שיחה זו של החידושי הרי"מ מפורסמת בין החסידים בפולין, ה"שפת אמת" (ויקרא, אחרי תרלה) כותב: "במשנה אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני וא"ל עכשיו אימתי, פי'

מו"ז ז"ל ידוע". בספר שיעוריו של החסיד המשגיח הנודע רבי גד'ל אייזנר זצ"ל "מסילות גד" (עמ' קסג) יש שיעור ארוך להסביר את עומק דבריו של החידושי הרי"מ בשיחה זו, ומי לנו יותר מוסמך מר' גד'ל שגדל על ברכי חסידי ה"חידושי הרי"מ" לקבוע האם דומה ומתאימה שיחה זו לשיחותיו הק'. עוד טענה: השיחה זהה ביותר לשיחות מרן אדמו"ר הזקן רבי אהרן מקארלין בעל ה"בית אהרן" זי"ע, בסגנון הלשוני ובמבנה השיטתי.

בעניי, למדתי את השיחות שבסוף הספר הקדוש "בית אהרן" ובמיוחד את השיחה על התשובה, ומצאתי שעדיין יש הבדלים בין צורת השיחה הנידונה, לצורת המבנה והשיחות בסה"ק "בית אהרן", גם כאן ניתן להקשות, מדוע לא מוזכר בשיחה זו, מה שמוזכר ב'בית אהרן' כי הננו מרשים לעסוק בסיגופים בשלשה תנאים וכו' ועוד כל מיני פרטים שמוזכרים שם.

הטענות הבאות:

ז שיטות החסידים של קרלין וקוצק מקבילים ושווים בכמה עניינים למעט עבודת התפילה, השיחה הנידונת מכילה תכנים מקבילים בשיטת חסידות קרלין וקוצק וזוהי הסיבה לאפשרות החלפת המחבר בפולין.

ח. מסורת בין חסידי קרלין סטולין כי מרן אדמוה"ז העניק שיחות בדרכי העבודה לחסידי קוצק בקארלין, וכנראה שעל ידם התגלגלו שיחותיו הק' לפולין.

דומני שאין צורך להגיב על "הוכחות" אלו. על כן אין לנו אלא לקבוע כי "המוציא מחברו עליו הראיה".

א"ד ברוך וידיסלבסקי

נו"נ למרן שר התורה

בעל ה"חידושי הרי"מ" זי"ע מגור

בענין הנ"ל

כבוד 'קובץ בית אהרן וישראל', שלום וברכה.

בגליון קפ"ט כתב הרב אביש שור אודות השמועס של בעל החידושי הרי"ם שלדעתו מחמת כמה ראיות מקורו מבעל ה'בית אהרן' מקארלין.

אביא כאן מה ששמעתי מאבי מורי הרה"ח יצחק אריה (לייבל) צישינסקי זצ"ל שזכה לשמש בקודש אצל ה'אמרי אמת' זי"ע, ששמע לפני כשבעים שנה מחסיד ישיש ששמע מאביו שהיה באותו מעמד בערב יום הק' בעת שבעל 'חידושי הרי"ם' אמר את השמועס הזה, וציין שבדרך כלל ביומי דפגרא כשהחידושי הרי"ם היה מדבר את השמועסן היה עומד על הריצפה והעולם סביבו, אך בעת שאמר את השיחה הזאת, חרג ממנהגו וברצונו שכל הנוכחים יראו וישמעו, והיות שלא היה גבוה בקומתו, נעמד על גבי הספסל, ומראהו לפני קדשו היו כלבת אש באופן שלא היו רגילים לראותו בכך, און דער חידושי הרי"ם האט זיך צוקאכט פייער, וזעק בהתלהבות מיש אהער די בלאטע מיש אהין די בלאטע, סאיז דאך בלאטע, מ'קען אין די צייט זיין א נוקב מרגליות, וואס וועט דער אויבערשטער האבן פון דעם, דער עיקר צו זיין א נוקב מרגליות, כ"ז שמעתי מאבי מורי ז"ל.

אברהם צישינסקי

בני ברק